

Ciril Zlobec

Ob štiridesetletnici sodne prepovedi Besede

SVETLA IN TEMNA STRAN MESECA

(Troje poglavij iz daljšega avtobiografskega besedila **Spomin kot zgodba**)

IN NA ZAČETKU JE BILA BESEDA

...Vso te imam, beseda,
pa ne morem krikniti.

Kje je moj glas,
moj goli človeški glas?

(Beseda, III)

Po vojni je vsak kaplar general. Tudi jaz, ki sem se v partizanih povzpел celo nekoliko više od kaplarske modrosti.

Ko zdaj pošiljam svoj spomin raziskovat *nekdanje čase* ali pa ga iz njih, enako oddaljenih, prikličem, da mi poroča, *kako je bilo takrat*, pred leti, pred desetletji, sem zmerom znova presenečen: vsakokrat tudi sam nad sabo tistega časa. Prvi trenutek je vse kot na dlani: jasno, razvidno, urejeno, prepričljivo. Kot da smo vsi, tudi jaz, gnani od neke notranje ali zunanje sile ali od obeh hkrati, ves čas samo uresničevali nekakšen načrt kdove koga ali česa. Jasnovidnih karizmatičnih osebnosti ali slepe Zgodovine?

Moram mu prav pogledati v oči, temu svojemu spominu, ki je zdaj v meni, zdaj zunaj mene, pogledati strogo, neprizanesljivo, pa tudi opogumljajoče, kot oče svojemu nedoraslemu otroku, ki nevede meša to, kar je bilo, s tistim, za kar bi rad, da bi bilo, disciplinirati ga moram, da se zbere, da se zave svojih slabosti in prednosti in predme razgrne, kar v resnici vidi.

In zgodilo se je.

Zdaj gledam skozenj v čas, ki je bil: toda prek podobe, ki mi jo riše, se še zmerom mrežijo prosojne meglice, včasih se čeznjo priplazi celo kakšna manj prijazna senca, da si moram to zgodbo o nas v *tistih časih* kar večkrat ogledati, preden si lahko rečem: To je tisto...to smo mi... ta pa sem jaz.

Sonce se počasi vzpenja na nebo. Meglice se dvigajo, sence drsijo prek roba spomina, podoba postaja vse bolj čista, dvomi se razblinjajo, pomisleki se umikajo,

kmalu ni nobenega razloga več, da ji ne bi verjel, prav tej in takšni, kakršna mi zdaj stopa pred oči:

Najmlajši vojni in prvi povojni literarni rod se vsak dan bolj prerivata v *Mladinski reviji*, drug ob drugega se zadevamo tisti, ki so jo že prerasli in jo bodo morda kmalu tudi zapustili, kot tisti, ki smo šele pred kratkim stopili vanjo, nekateri skozi glavna, drugi skozi stranska vrata, toda zdaj oboji iščemo v njej svoj prostor, za katerega se nam zdi, da nam pripada. Tudi njeno notranjost, naš edini pravi literarni dom, bi radi čimprej preuredili vsak po svoje. Prvih se loteva nelagodje, nas, ki smo prišli zadnji, pa neučakanost, nestrpnost. Mitji Mejaku in Ivanu Minattiju je v tem motnem vrenju vse manj do uredniškega krmila, ki ga imata v rokah, vprašanje je preprosto, a nerešljivo: kdo med tistimi, ki so reviji dali ime in ji pomagali shoditi, z njo rasli in odrasli, je še ali ni več mlad pesnik, pisatelj, kritik, in kolikšno življenjsko moč že imamo tisti, ki smo tudi prepričani, da vse to že smo (vsega upoštevanja vredni pesniki, prozaisti, kritiki)?

In vendar: o konfliktu ne bi mogli govoriti, sprožila se je in v dokaj hitrem ritmu potekala klasična zamenjava dveh generacij ali celo dveh ohlapnih skupin iste generacije. Bolj nemir v zraku, ki smo ga skupaj vdihavali, kot kaj drugega. Povsem naraven trenutek negotovosti v razvoju med tistim, kar je že bilo, in tistim, kar šele prihaja, vendar neustavljivo, od številke do številke, od objave do objave v njih bolj samozavestno.

Mejak in Minatti, najmlajša med starejšimi in najstarejša med najmlajšimi, omahujeta, ne kažeta več prave volje, pripadata enim in drugim, zato ob njunem omahovanju eni in drugi izgubljammo zaupanje v celoto. Položaj, ki nas je potegnil v svoj vrtinec, spominja v svoji nerazrešljivosti na svetopisemsko zgodbo o dveh materah, lažni in pravi, in dojenčku ter, kajpak, o modrem Salomonu, ki naj bi razsodil o njunem sporu, katera od obeh je prava in ji zato otrok pripada, le da je bila dilema pri reviji težje razrešljiva: lažne strani, ki bi terjala svojo pravico, med nami namreč ni bilo, vsi smo bili pravi. Ne ta ali ona stran, vsi smo se strinjali, da je pomembna samo še literatura kot odprta dejavnost, tudi kot notranje soočenje in tekmovanje, brez prilastka mladosti tudi pri najmlajših...in odločili smo se, s salomonsko modrostjo, za potezo, ki naj bi rešila vse in nikogar prizadela: *Mladinski reviji*, ki je pripadala vsem in ni bila od nikogar, smo zamenjali ime: postala je *Beseda* (1951).

Urednika sta ostala. Minatti kot odgovorni urednik, Mejak kot njegov neformalni sourednik. Toda novo ime je že prinašalo s sabo tudi zahtevo po novem življenju. Po notranji logiki vsega živega je tudi *Beseda* hotela čimprej meso postati.

Danes gledamo na takratni čas iz daljave, ki nam omogoča (ali se nam samo tako zdi?) razvidnost dogajanja in nas v njem, ostajajo pa do nerazpoznavnosti zabrisana razna razpoloženja, zavestne in nezavedne občutljivosti, številni, neopredeljivi vzgibi drobnih zamer in simpatij, kar pa je v svoji medsebojni prepletenosti in soodvisnosti pogosto odločilneje vplivalo na naša ravnanja, kot je mogoče danes razbrati iz zapisanih in ohranjenih virov tistega časa.

Beseda (v prvem letniku je tako kot prej *Mladinska revija* izhajala v desetih številkah letno, po šolskem koledarju, od jeseni do poletja) je že na začetku zbudila

pravi vihar: najprej nepričakovano navdušenje, potem ostro kritiko in celo kritiko navdušenja nad njo in njeno vsebino.

»Si videl, kaj piše danes v Dnevniku?« me je pred kavarno Union na Miklošičevi zaskrbljeno vprašal eden od prijateljev iz kroga Besede.

Radoveden sem stopil nekaj korakov naprej do 'plank', lesene ograje, kjer je zdaj parkovni vhod v Holiday Inn, k prav tako lesenemu panoju, kjer smo študentje brez denarja, siromaki in skopuhi lahko že zvečer prebirali Slovenski poročevalec in Ljubljanski dnevnik naslednjega dne.

Brez težav sem našel, kar sem iskal: KAM PELJE TA POT? Avtor nihče drug kot Miško Kranjec. Udaren podlistek na dnu druge strani. Na koncu vznemirljiv pripis: *Nadaljevanje jutri*.

Začel sem brati. Čeprav je bila zima, natančneje, sreda, 3. januarja 1952, jaz pa v svoji edini obleki precej nezimsko oblečen, mi je začelo postajati vroče. Miško Kranjec ni bil kdorsibodi. Lotil se je temeljite raziskave in ocene pisanja mladih, pravzaprav Besede in 'pretirano' pohvalnega poročanja o njej v dnevnem časopisu.

Prebiram z zadržanim dihom: »Podprli so jih več ali manj vsi naši časniki, od Primorskega dnevnika do Mariborskega Vestnika, ne izvzemši Ljudske pravice, revije pa vse, čeprav je ožja »domovina« hrupa v »Besedi«. Da je mladina skoraj vsa pri »Besedi«, nam pričajo med njimi imena nekaterih sicer zelo resnih in zmernih mladih književnikov...«

Očitki so resni, med najhujšimi zgledovanje pri Sartru in njegovem eksistencializmu. Poskus restavracije idealistične filozofije (očitek Herbertu Grünu). Veliko je v podlistku tudi ironije na račun tistih, ki so prvi dve številki Besede evforično pohvalili (Dušan Mevlja, Boris Grabnar, Štefan Barbarič, Franc Šrimec) in v reviji videli iskrenost in pogum in uživali ob *krepih besedah* njenih avtorjev (podčrtal M.K.)

»Hrup so dvignili v glavnem članki, ki so jih napisali Janko Kos, Vasja Ocvirk, Mirko Zupančič in drugi, hkrati pa izid naše nove revije »Besede«, glasila »duhovno mladih«. Ta hrup so pospešili in povečali drugi »duhovno mladi«, ki so pisali ocene o reviji in teh člankih...«

Tudi naslednji podlistek (četrtek, 4. januarja) se je končeval s povabilom: *Nadaljevanje jutri*. Napetost pisanja ni popustila: »Kritik bi še odkril, da bo Kos nekega dne, ko bo demokracije pri nas že na pretek, vrgel v ropotarnico še marsikaj in namesto tega postavil »nekaj novega«, po čemer zaenkrat zastrto hrepeni...«

Tretje in vsa nadaljnja branja sem prihajal prebirat na Miklošičevo že zvečer, podnevi smo o Kranjčevem podlistku strastno razpravljali v seminarju, v kavarni, v menzi, zmerom bolj tudi sami radovedni, *kam pelje ta pot*.

Vsakokratni pripis na koncu podlistka, *Nadaljevanje jutri*, sem kmalu občutil že kot pisateljevo osebno vabilo k branju.

Sloviti pisatelj je Besedi namenil kar sedem podlistkov. Njegova kritika, v marsikaterem pogledu temeljita in vsestranska, je prehajala iz literarne v politično, iz ocenjevanja v sodbo in obsodbo. Nasproti idejam, skritim in 'zastrtim', ki jih je odkrival v Besedi, je postavljaj, kot aksiom in smisel Zgodovine, prebujajoče se delovno ljudstvo: »...Naša dolžnost bi bila, da ga izvlečemo iz tega idealizma in vodimo na pot socializma...«

Napad Miška Kranjca na Besedo in njene sodelavce, zlasti na Janka Kosa, je bil obsežen in radikalen kot noben drug ne prej ne pozneje, hkrati pa tudi največja promocija revije: sami bi se težko tako hitro in uspešno prebili v javno zavest.

Kritizirali so nas in sumničili, niso pa nas zanikali. V domala reprezentativnem številu smo bili celo povabljeni na kongres pisateljev Jugoslavije v Ljubljani, znamenitem zaradi uvodnega referata Miroslava Krleža, tega vulkana znanja in idej, „govoreče enciklopedije“, kot smo mu pravili. Govoril je o vsem in dodatno še o tem in onem, kar nikomur drugemu ne bi padlo v glavo. Tudi o svobodi ustvarjanja. Mi smo jo kot idejo in cilj sprejeli z odprtim srcem in ji za čimprejšnji razcvet hiteli rahljati nekoliko ilovnato slovensko prst, ki je dušila tudi Besedo.

Ne vem, če smo se v celoti zavedali, kaj se dogaja: Beseda je bila v očitnem vzponu, vanjo so stopali novi sodelavci, vendar je njeno uredništvo že po nekaj številkah zapustil Mitja Mejak in si poiskal „mirnejšo“ službo; konec letnika mu je sledil še Minatti, čeprav oba brez konflikta s sodelavci.

Stvari so se zapletale in razpletale vrtoglavo. Mladinsko revijo je ustanovila Zveza mladine, torej politična organizacija, s preimenovanjem v Besedo smo si jo prilastili. Ker nas nihče ni hotel vzeti pod svojo streho, smo se sami razglasili za ustanovitelja in izdajatelja: Konzorcij Besede, ki pa ga v resnici nikoli ni bilo. Poslej se je politika lahko vtikala v revijo le še od zunaj, kot represija. Takoj smo občutili prve sadove te omamne osamosvojitve: novi urednik, izbrali smo ga sodelavci sami, Franček Bohanec, prozaist in kritik, nevtralna, povezujoča osebnost, je že v uvodniku k prvi številki potožil: » ‚Beseda‘ začenja svoj drugi letnik v posebnih okolišnih. Tik pred izidom te številke ji je Svet za znanost in kulturo odrekel obljubljeno subvencijo. S tem je bil obstoj revije resno ogrožen. Da bi mogli iziti, so njeni sodelavci pričeli z nabiranjem denarnih podpor in oglasov in se začasno odpovedali avtorskim in uredniškim honorarjem.«

In v istem uvodniku: »Tisti, ki zahtevajo od nas umetniški credo, naj vedo, da nismo v nikakršni močvari nejasnih sanjarij in blodenj, če rečemo, da svoj credo šele oblikujemo. Veže nas misel, da mora vsakdo sam najti svoj umetniški izraz, izoblikovati v literaturi svojo življenjsko in miselno podobo in se s svojim delom in življenjem častno boriti za resnico, svobodo in napredek. Na tej poti se bomo uprli vsemu, kar bi skušalo ovirati naš naravni in svobodni razvoj.«

Po štirih številkah je očitno bilo dovolj tudi Frančku Bohancu. Potem se je spet zamajalo. Finančna in zaradi nje tudi uredniška blokada. Dokaj živahen sestanek. Nov kompromis, tokrat že znotraj mlajših sodelavcev: Menart je pohitel in me, ne da bi mi bil prej karkoli rekel, predlagal za novega urednika.

Pesniški del je bil z mano zadovoljen. Naša četverica je morda prav na tem sestanku stopila izraziteje v ospredje kot najbolj strnjeno jedro v reviji, zato naj bi bilo povsem razumljivo, da imamo v Besedi več besede in večjo vlogo. Prozaisti tokrat niso imeli svojega kandidata. Kritiški del je kot sourednika predlagal Janka Kosa.

In tako sva skupaj prevzela Besedo z vso njeno dediščino: s prazno blagajno ter s številčno in kvalitetno močnim jedrom sodelavcev, ki so bili reviji resnično predani, in jo med Scilo in Karibdo dovolj spretno in uspešno, kot ugotavlja literarna zgodovina, krmarila do njenega slavnega potopa štiri leta pozneje.

Po strukturi svojih sodelavcev in njihovih ambicijah revija zagotovo ni bila enotna, ni pa kazala, vsaj na začetku ne, resnejših razpok in razhajanj, morda prav zato ne, ker sva bila midva s Kosom usklajena. Sodelavci so se brez slabega občutka vezali eni bolj nanj, drugi name, tako sva tudi Besedo urejala nekako dvostopenj-

sko: pri zbiranju gradiva najprej vsak znotraj svojega kroga, potem, pri oblikovanju številke, oba skupaj.

Tudi mi štirje smo bili skoraj vsak dan skupaj, zmerom bolj naklonjeni poeziji drug drugega in zmerom bolj prijatelji.

Vse pogosteje so Menart, Kovič in Pavček, včasih posamično, večkrat pa tudi skupaj, prihajali k meni na obisk v župnišče na Viču, kjer so lačni in žejni, ob neusahljivi domiselnosti moje žene, zmerom našli kaj za pod zob in za svoja suha grla, vsi štirje skupaj pa smo si v neskončnih debatah gasili tudi svojo nikoli do kraja potešeno žejo duha in duše.

Tako je župnišče na Viču postalo tudi nekakšen filialni sedež mojega uredništva Besede.

Marsikaj smo urejali in tudi dorekli v tej ali oni ljubljanski kavarni, kamor smo pogosto in radi zahajali na kavo. Na navadno, projino. Čeprav se nismo nobeni izogibali, smo se vendar najpogosteje odločali za Emono. V njej smo imeli tudi svoj bolj ali manj stalen prostor, svojo mizo čisto v kotu na nekoliko privzdignjenem podiju (za večerno glasbo) nasproti vhodnim vratom, da se naši radovednosti ne bi izmuznil kak znanec, prijatelj ali katera od znanih ljubljanskih osebnosti, ki so tudi bile med stalnimi gosti te kavarne.

Pisatelj Ivan Mrak je bil oboje, znamenita osebnost in stalen gost. Prihajal je zmerom ob istem času, gosposko zanemarjen, zmerom v črni ali vsaj v zelo temni obleki, pozimi zmerom v istem, prav tako črnem plašču, praviloma v beli srajci, ki pa nas ni nikoli navajala na misel, da bi jo bil, preden jo je oblekel, potegnil iz predalnika, kamor bi jo bila njegova ljubljena in ljubeča Karla Bulovec, nič manj nenavadna osebnost, spravila zlikano. Oprano že, zlikano pa nikoli, tako smo razmišljali, ko smo ga ob pričakovanem času videli prihajati, največkrat s cigareto v ustih. Vnaprej smo vedeli, za katero mizo se bo usedel, in se zmerom znova čudili, da ga je vsakokrat pričakala prazna. Mrak se je šele izza nje, stoje, dostojanstveno ozrl po kavarni, se vljudno priklonil v pozdrav svojemu natakarku, sedel in obsedel z nekakšno filozofsko zbranostjo kot živa prisposoda misli same. Rodinov Mislec, le da v drugačni drži.

Kadil je veliko in čisto drugače kot drugi: cigareto je držal v ustih zelo dolgo; ko jo je odlepil od svojih izrazito debelih ustnic (spodnja mu je že kar ohlapno visela), je svojo koščeno roko, s komolcem oprt na mizo, počasi stegnil predse v naravnost arhitektsko ravni črti do točke, na kateri bi se morala njena upadljiva diagonala vsaj narahlo usločiti. Ko je cigareto dal iz ust, se je s sesajočo šobo svojih mesnatih ustnic stegnil za njo in ji z enako, naprej izproženo šobo, podobno račemu kljunu, pohitel naproti, ko jo je spet vračal v usta. Pepela navadno ni otesal. Prav zabavali smo se, ko smo ga opazovali in ugibali, kdaj se mu bo zmerom bolj ukrivljeni pepelni svaljček odlomil in razsul: po mizi ali po hlačah.

Potem, čez kake pol ure, tudi njen prihod smo skoraj do minute natančno vnaprej predvideli, je v kavarno stopila njegova žena Karla Bulovec, skrivnostno znamenita slikarka mačk, ki jih je bilo njuno stanovanje zmerom polno. Vsako (ali samo najzanimivejše med njimi?) je Bulovčeva portretirala s poudarkom na njenih značajskih lastnostih, pod vsako teh podob je bilo izpisano tudi osebno ime portretiranke z rojstnimi in drugimi podatki, pri pokojnicah je bil seveda tudi datum njihove smrti.

Mrak je Bulovčevo opazil že pri vratih, vstal je in ji stopil naproti, se kavalir-

sko, kot da vabi na ples neznanko, komaj opazno dotaknil njenega komolca in jo pospremil k svoji mizi. Vsak dan in zmerom ob istem času in z enako obrednostjo, ki se nam je zdela malce staromodno humorna, pa vendar vsakokrat zanimiva, v določenem smislu tudi v naših očeh redka človeška dragocenost.

Bulovčeva je posedela z možem kake pol ure, le redkokdaj kaj več, mislim, da je tudi ona veliko kadila, pogovarjala sta se zelo malo, vendar sta zbujala vtis, kot da sta potopljena v globok in pomenljiv dialog misli.

Potem je Bulovčeva vstala, hkrati z njo se je dvignil tudi Mrak, jo pospremil za dva, tri korake v smeri izhoda in stoje počakal, dokler se niso za njo zaprla vrata. Nato se je vrnil k mizi, posedel še približno toliko časa kot prej med čakanjem nanjo, zamaknjeno pokadil v svojem slogu še cigareto, dve, se tudi sam dvignil in ne da bi se ozrl levo ali desno, samo svojemu natakarku je še pokimal v pozdrav, dostojanstveno odkorakal iz kavarne.

Na Mrakovo kavarniško obrednost smo gledali kot na „bivši“, že odmrli ali dokončno odplavljeni svet, ki ga nismo nikoli poznali in je bil za nas takrat, po vojni in zmagi socializma, pravzaprav mrtev. In prav zato se nam je zdel Mrak, kot njegov zadnji, nekoliko anahronistično preživeli predstavnik, še toliko bolj zanimiv, nekakšna muzejska rariteta, nanj smo gledali radovedno in s kančkom posmeha, hkrati pa tudi spoštljivo in s simpatijo, skoraj sentimentalno, kot bi gledali na vsakega, ki bi tako kot on, zadnji, še ostal po izginotju ali izumrtju sveta in časa, ki jima je pripadal. Nam pa sta bila njegov svet in čas neznana in tuja.

Pravzaprav se neobledeli živosti tega spomina na Mraka in Bulovčevo čudim, saj mi je marsikaj, kar sem takrat globlje doživljal, že zdavnaj izhlapelo. Morda sta mi ta dva posebnéjša ostala tako živo v spominu prav zato, ker sta bila čisto drugačna od vseh drugih in sta name delovala kot srečanje z osupljivim detajlom iz narave, kot kakšen ostanek iz pradavnine, kot kak v brezčasje začaran kanjon v divji soteski, kot nespremenjeno večno enak Prešernov slap pri Savici, kot dva, drug k drugemu hrepeneča kapnika, stalaktit in stalagmit v Postonjski jami, nevsakdanji pojav, skratka, ki nas prisili, da vznemirjeni vzamemo svoj fotoaparat v roke. V spomin sta se mi vtisnila prav kot fotografski posnetek trenutka. Mi pa smo takrat, pijani od pesmi, od prerivajočih se verzov in ritmov v sebi, nenasitno, hlastaje živeli svoje življenje in v tem hlastanju sproti brisali celo marsikaj samih sebe prav iz tega istega spomina, ker smo bili ves čas v gibanju, nemirni, sami sebi neulovljivi.

Z Jankom Kosom sva torej postala urednika. Oba glavna, oba odgovorna. Revijo sva sprejemala v njenem polnem razcvetu. Prihajala sva iz različnega sveta in najbrž vsak s svojim svetom v sebi. On že pravi vitez kritike, najbolj plodovit, enako več v eseju kot v kritiki ali v polemiki, takrat edini teoretik med nami, jaz dokončno zapisan poeziji.

Literarni večeri so se vrstili drug za drugim. Največ simpatij in pozornosti je v tistem prvem obdobju veljalo poeziji. Vsaj vtis je bil tak. Poezija z vsem, kar se je dogajalo okrog nje, se je tudi meni zdela kot pomlad med letnimi časi.

In sredi tega srečnega prvega obdobja nenavadne, skoraj iracionalne naklonjenosti do poezije so aprila 1953 izšle *Pesmi štirih*.

Odmev na to našo skupno zbirko je bil neponovljiv. Izšla je ne le pod srečno zvezdo, ampak že kar pod ozvezdjem. Čeprav je bil to naš knjižni prvenec, pa še vsi štirje avtorji v eni sami knjigi, so ji že takoj ob izidu zapeli hvalo tudi zunaj našega

nacionalnega prostora: o njej je na Hrvaškem zelo pohvalno, kot o literarnem dogodku, pisal Gustav Krklec, Desanka Maksimović pa je takoj prevedla vsakemu po dve pesmi in jih objavila v novosadskem Letopisu Matice Srpske.

Pavle Zidar, takrat še Zdravko Slamnik, ki je sramežljivo že trkal na vrata v literaturo, nas je povabil v Mokronog, kjer se je travmatično pretikal skozi Tantalove muke prve učiteljske službe. Predlagal je: v soboto zvečer. In mi smo sprejeli.

Na pot z vlakom smo se odpravili, kot smo bili že vajeni, boemsko razpoloženi, vendar tokrat že z rahlim spogledovanjem s profesionalnostjo: naše branje poezije naj bi popestrila še dva glasbenika, skladatelj Jakob Jež za klavirjem in baritonist Janez Triller z nekaj samospevi.

Ko smo na železniški postaji v Mokronogu izstopili, še zmerom evforično razpoloženi, se je namesto Pavleta Zidarja, ki naj bi nas pričakal, iz večernega polmraka utrgala skrivnostna senca Viktorja Blažiča: »Literarnega večera ne bo.«

Blažič, od glave do peta prestreljen od naših jeznih in očitajočih vprašanj kot kakšen sv. Sebastijan, nam je brezosebno pojasnil: »Zdravko nastopa ni mogel organizirati... pa še bolan je.«

»Ga bomo pa sami organizirali.«

Viktor Blažič pa še zmerom brezosebno, neprizadeto: »Najbolje, da počakate kar tu na postaji, naslednji vlak za Ljubljano odpelje že čez...«

»Literarni večer bo!« smo v zboru sklenili in mimo stoično mirnega Blažiča odkorakali proti vasi.

Slamnika nismo mogli dobiti ne zdravega ne bolnega. Na koga naj se obrnemo?

Najprej smo pri večerji zmotili Slamnikovega šolskega ravnatelja: nič ni vedel ne slišal o nas in našem literarnem večeru. Pa tudi o Slamnikovi bolezni ne.

• »Edino župnik bi vas lahko napovedal jutri pri maši,« je glasno razmišljal, kot bi vsi skupaj iskali najustreznejšo pot, kako nič hudega slutečim faranom napovedati naravno katastrofo, ki se zgirja nad njimi.

Preselili smo se v gostilno. Prvi vzgib je bil maščevalen, čeprav je skušal biti hkrati tudi humoren: »Pili bomo do jutra, zapitek pa naj, za kazen, plača Slamnik, zdrav ali bolan.«

Beseda je dala besedo in ker smo jih sproti namakali v vino, so tudi že izrečene dobivale novo vsebino ali vsaj nov okus: »K župniku torej!«

Ne spominjam se, kdo me je spremljal, zagotovo pa me niso poslali samega na tako tvegano pot.

Župnik, na moje veliko presenečenje, ni imel ali vsaj ni izrazil pomislekov. Dogovorili smo se: pri veliki maši bo oznanil: ob treh popoldne literarno-glasbeni nastop v Gasilskem domu.

Drugi dan je bil Gasilski dom nabito poln. Pobirali smo celo vstopnino.

Navdušenje je bilo tolikšno, da smo zvečer nastop ponovili. Z inkasom smo krili vse stroške, ki niso bili majhni: pot, večerja in kosilo, prenočevanje in maščevalni zapitek.

Glas o našem uspelem dvojnem nastopu v Mokronogu z vsemi podrobnostmi iz gostilne in župnikovega oznanila pri maši je skoraj hkrati z našo vrnitvijo prodrl do

Ljubljane. Nanj je reagiral tudi Boris Zihlerl: »Pokazali so se, kaj so: Besedovci in klerikalci skupaj.«

Nastopi 'štirih pesnikov' so postali skoraj moda. Kot stalno jedro smo se oblikovali, ne da bi bili o tem razmišljali, že pred izidom *Pesmi štirih*, po njem pa se dokončno utrdili: mi štirje in pisatelj Lojze Kovačič ter, skoraj hkrati, mi štirje in pisatelj France Bevk. Tudi vrstni red branja na nastopih se je kmalu utrdil in potem ostal nespremenjen, ker se je pokazal za najbolj učinkovitega: dva pesnika, Kovič in Zlobec, na začetku, in na koncu spet dva pesnika, Pavček in Menart, vmes pa pisatelja ali Lojze Kovačič ali France Bevk.

Z Bevkom smo prepotovali vso Slovenijo, zlasti Primorsko smo prečesali tako rekoč do zadnje večje vasi, če je le imela dvorano ali vsaj šolo.

Po izidu *Pesmi štirih* in ob nepričakovano velikem odmevu nanje so mnogi govorili, da za zbirko zaslužimo Prešernovo nagrado, nekateri, 'obveščeni iz zanesljivih virov', so nam celo zatrjevali, da jo bomo zagotovo dobili, in neredki so potem, ko je nagrado dobil Bevk, ogorčeno ugotavljali, da je 'svinjarija', ker da bi jo morali dobiti mi štirje.

»Saj bi jo lahko,« nam je, če smo na tihem morda tudi sami upali nanjo, ob našem prvem skupnem nastopu po podelitvi polaskal Bevk s svojim prijaznim nasmehom izpod brk, »sicer pa sem jo v celoti namenil vam.«

Ni nas pustil dolgo v negotovosti: »Poravnaval bom vse vaše zapitke na naših skupnih literarnih obiskih, do zadnjega dinarja... Pa še od svojega bom dal, ko bo zmanjkalo.«

In Bevk je zmerom držal besedo.

Bil je širok, odprt človek. Ko smo, na Primorskem, po končanem nastopu pred vrnitvijo v Ljubljano še kaj prigriznili in popili, je včasih sredi najbolj veselega razpoloženja vstal in se nam opravičil: »Tako bom nazaj, samo še do hčere (ali sina) stopim.«

Dobro smo poznali njegovo ženo Davorino in vedeli, da nimata otrok, znane pa so nam bile govorice...

... in nekoč, ko smo bili on in mi še posebej dobro razpoloženi, smo ga kar naravnost vprašali: »Ata Bevk, koliko pa je teh vaših otrok?«

Spet samo njegov hudomušni nasmeh izpod brk.

»Jih je res toliko, kot pravijo?«

»Pol tega, ne več kot pol. Govorice ne bi bile govorice, če ne bi bilo v njih pretiravanja.«

»Kaj pa tista o župniku in kaplanu, je tudi samo govorica?« smo se vsi štirje razposajeno zasmejali in mu drug čez drugega hoteli povedati zgodnico, ki jo je tudi sam poznal: »Neka ženska na Cerkljanskem je prinesla krstnj svojega nezakonskega otroka. Kaplan je hotel za vsako ceno zvedeti, kdo je otrokov oče. Ona pa ni in ni hotela povedati. Pa se župnik, ki je njun pogovor poslušal, naveliča in zakliče z drugega konca zakristije svojemu kaplanu: Če noče povedati, kar Bevk zapiši.«

Bila so, kot je zapisal Janko Kos, zlata leta Besede. Iz lastnih izkušenj bi moral dodati: ne samo na literarnem, ustvarjalnem smislu, ampak tudi na človeški ravni.

KRATEK INTERMEZZO: LIST IZ KRONIKE

*Vso te imam in te ne najdem,
da bi bil, kar sem in moram biti.
Umiraš hkrati z rojstvom
in si prvi ali zadnji utrip v življenju
zmerom le nečesa drugega...*

(Beseda, III)

Ko sem se odločil, da svoj *spomin* izročim *zgodbi*, nisem vedel, da sedam v čoln brez vesel, ki me lahko odnese na odprto morje ali pa me raztrešči ob kamnito obalo.

Ob dogajanju okrog Besede mi spomin uhaja iz vnaprej začrtanih okvirov zgodbe, vse bolj hoče svoj prostor in svojo pot. Da bi ga spet utiril v svojo in njegovo zgodbo, mu moram vsaj za nekaj trenutkov nadeti uzdo brezosebne kronike tistih davnih, viharinih dni:

– kmalu potem, ko sva z Jankom Kosom prevzela Besedo, me je poklical Vlado Vodopivec, takratni sekretar na ministrstvu za znanost in kulturo, in mi povedal: »Imenoval vas bom v komisijo za pomoč tisku, kot njen član boste laže spet priborili subvencijo tudi Besedi.«

In res je revija posled dobivala redno subvencijo, zelo skromno, pa vendar;

– leta 1954 smo se vsi štirje pesniki, z avreolo *Pesmi štirih* okrog svojih imen, udeležili izjemno pomembnega plenuma književnikov Jugoslavije v Beogradu: prav takrat je tam divjala znamenita polemika med realisti in modernisti. Tokrat sem imel možnost, da enim in drugim prisluhnem od blizu. In sprijateljil sem se z beograjskimi modernisti: Oskarjem Davičom, Vaskom Popo in Miodragom Pavlovičem ter z Dobrico Čosićem, ki sicer ni bil pravi modernist, je pa bil iz njihove skupine: postal sem pozoren na tedanje evropske modernistične tokove, ki so v Ljubljano takrat pljuskali mnogo bolj sramežljivo, skoraj neopazno. Menartu te moje nove simpatije niso bile všeč, ne na osebni ravni ne pri urednikovanju Besede;

– če sem prijatelja Menarta vznemiril s svojim (zelo zmernim) spogledovanjem z modernizmom, sem hkrati prav v tem obdobju začel 'uresničevati' svoj del njegovega velikega prevajalskega načrta naše generacije: izšel je moj prevod Leopardijevih pesmi, dve leti kasneje Dantejevo Novo življenje, v tiskarni pa sem takrat imel znameniti roman Rimljanka Alberta Moravie;

– kot novinar sem lahko (prvič) potoval v tujino, bil sem v Grčiji in Italiji. V Rimu sem se srečal s takrat najbolj popularnim pisateljem Albertom Moravio in največjim pesnikom Giuseppejem Ungarettijem, kar je zame pomenilo odprta vrata tudi za poznejša srečanja 'na najvišji ravni' in celo za sodelovanje;

– prek Janka Kosa in njegovega kroga je v revijo stopala že naslednja generacija, pa tudi nekateri najvidnejši predstavniki naše, ki so bili dotlej manj v ospredju (poleg 'starih' sodelavcev Daneta Zajca in Saše Vegri še Taras Kermauner, Primož Kozak, Veljko Rus, Peter Božič in na koncu še Veno Taufer in Marjan Rožanc), so v Besedo začeli vnašati nove tematike, več filozofije in tudi politike. Beseda je postala nekakšna dvoživka. Vendar še brez notranjega konflikta. Bil sem nekoliko zaskrbljen, pa tudi vesel: iz te 'danosti' sva s Kosom skušala uveljaviti uredniško politiko, ki bi ji čez desetletje po analogiji na politiko lahko rekli: enotnost v razlikah;

– napadi na Besedo so tudi zaradi novih tendenc v njej postajali zmerom bolj

frontalni in zmerom bolj politični, to nas je, bolj navzven kot navznoter, držalo skupaj. Leta 1956 (št. 6), ko so nam nasprotniki iz političnih in pisateljskih vrst že zategovali vrv okrog vratu, sem v reviji objavil nekaj ugotovitev, ki so bile polemično usmerjene tako v eno kot v drugo smer:

* *Vsaka doba, torej tudi naša, mora najti svoj umetniški izraz... smešno je, uspavati se v samozadovoljstvu, da tak izraz že imamo... da je nesmiselno, če že ne pregrešno, iskati nekaj novega... Nista afektiranost in modnost tisto, kar žene mladega človeka v iskanje, notranja potreba je...*

* *Slovenska literatura pozna mnogo slabih pesnikov in pisateljev, zelo malo velikih talentov, ki so zašli s prave poti...*

* *Če že obstaja zlo – mislim na literaturo – borimo se proti temu zlu povsod, kjer in koder se le to pojavlja, borimo se proti tako imenovani »bolni« literaturi, a borimo se hkrati tudi proti »literaturi«, ki literatura nikdar bila ni... Menim, da je vsak idejni in principalni boj nemogoč vse dotlej, dokler ne bomo imeli poguma reči in napisati o nekom, ki piše: »Zdrav človek je, ni pa dober pisatelj,« ali: »Razkrojen je, njegovo pisanje je škodljivo, toda mož zna pisati...«*

* *Je mar mogoče, da je vse, kar se dogaja zunaj, slabo, nepomembno in nam škodljivo? In na drugi strani: Je mar mogoče, da, kar je dobrega, najdemo samo doma? ... Vsaka doba išče in če ima kaj dobrih umetnikov, tudi najde kaj novega...*

– Bilo je prepozno. Obljubljeni subvenciji za naslednje leto, že prej tako majhna, naj bi se razpolovila;

– Blasnikova tiskarna, kjer smo Besedo tiskali, nam je nenadoma odpovedala gostoljubje, češ da nima dovolj stavcev;

– da bi revija imela večjo težo, sva se s Kosom na vrat na nos zabarikadirala za širokim, reprezentativnim uredniškim odborom: Janez Dokler, Boris Grabnar, Andrej Hieng, Taras Kermauner, Vital Klabus, Janko Kos, Lojze Kovačič, Kajetan Kovič, Janez Menart, Ivan Minatti, Tone Pavček, Dušan Pirjevec, Ciril Zlobec, Mirko Zupančič;

– ni pomagalo: ko je izšla prva, dvojna številka novega letnika, je počilo. O prvem udarcu sem moral prav jaz poročati: kot novinar s seje Sveta ministrstva za kulturo, na kateri je Matej Bor zahteval najostrejšje sankcije proti Besedi zaradi njene vsestranske neprimernosti. Najbolj svež *corpus delicti*: sramotenje armade, socializma in države v prozi *Zlati poročnik* Lojzeta Kovačiča.

In gonja se je začela.

UMIRANJE IN SMRT BESEDE

*Kot Bog na križ pribita je Beseda,
nič ne prerokuje, ne oznanja,
na prsi svoje smrti glavo sklanja,
zgrožena v temna brezna sebe gleda...*

(Umiranje besede)

De mortuis nil nisi bene, pa vendar:

naloga, da Besedo in Besedovce spravi na kolena, da med nami loči zdravo od okuženega jedra v njej, je po pričakovanju pripadla najprej Borisu Ziherlu, ki je bil v CK tudi uradno odgovoren za kulturo in je revijo ves čas budno spremljal in opozarjal na njena kriva pota. Zato mu marsikdo v Besedi ni ostajal dolžan. Janko Kos in Taras Kermauner sta ga poskušala 'sesuti' celo na marksističnoteoretski ravni.

Boris Ziherl me je torej poklical, me pomenljivo spomnil na moje članstvo v partiji in potrkal na mojo partizansko vest: priznal naj bi svoje lahkomišelnost početje in sodeloval, vsaj tako, da se ne bi upiral, pri notranji diferenciaciji revije.

Toda mostu, niti majave brvi prek reke, ki je tekla med nama, nisva vzpostavila.

Ziherl, prepričan ali v upanju, da pri Besedi morda le nismo vsi takšni 'zakrknjenci' kot midva s Kosom, pa še Taras Kermauner, Kovačič in še kdo, je poklical k sebi na pogovor ves uredniški odbor in še nekaj drugih uglednejših sodelavcev. Prišli smo vsi, ali skoraj vsi, boleče je med nami zevala samo opazna odsotnost Dušana Pirjevca. To je bil za nas precejšen šok, še zlasti potem, ko je Ziherl nama s Kosom očital, da sva zlorabila njegovo ime, samovoljno naj bi ga namreč, ne da bi ga sploh vprašala, zapisala med člane uredniškega odbora.

Bil je težak moralni očitek.

Mi pa smo bili prav na moralne očitke še posebej občutljivi, ostro sem ugovarjal: »Naj Pirjec pride sèm, soočite ga z mano.«

Ziherl hladnokrvno: »Ni potrebno, jaz mu verjamem.«

In tako, v tem slogu, če naj se omejim na kronistični zapis, od začetka do konca, tudi o naših menda nečednih mislih, ki da jih poniglavo skrivamo za napol nerazumljivimi metaforami svojega pisanja, s številnimi *anti-* in *proti-* na naš rovaš: antisocialistično, protidržavno. Že zvočno si nismo bili pravi partnerji za pogovor, mi, po krivem postavljeni na sramotni oder, smo zunaj slehernega nadzora valovali od emocij, od trenutka do trenutka manj v upanju, da bi se lahko o čemerkoli dogovorili, saj je bil nekakšen privilegij že to, da smo se z Ziherlom lahko iz oči v oči bodli 'za svojo čast in dobro ime'. V določenem trenutku, potem ko sem mu že ne vem kolikokrat zaman poskušal spodbiti zmerom isti očitek, sem mu v nemočnem obupu celo zabrusil v obraz: »Ali ste tako neumni, da ne morete razumeti, ali tako hudobni, da nočete razumeti.«

V obeh primerih sem mu delal krivico: Boris Ziherl je bil preprosto apostol, fanatičen vernik svoje ideje, po svoji bojoviti zamaknenosti vanjo bi lahko bil tudi sv. Pavel ali sv. Ignacij Lojolski, duhovni oče Svete inkvizicije. Včasih pa me je spominjal na Damokla in Sizifa hkrati, na Damokla v njegovi 'vajeniški' dobi, ko se je pod visečim mečem nad glavo odvajal jecljanja, na Sizifa pa, ker Ziherlu je bilo usojeno, da se je celo življenje najpogosteje in z največjo spoštljivostjo mučil z besedo, ki jo je najteže izgovarjal: *socializem* (in vse njene izpeljanke), zmerom se mu je kar dvakrat zataknilo v njej, najprej med prvim in drugim zlogom, potem še med tretjim in četrtnim. Pravcati atletski zalet, in celo dvakrat, si je moral vzeti, da se je končno le pretolkel skozi njo. To podrobnost omenjam samo kot literaren detajl v podobi romanesknega junaka, kar je Ziherl v aferi Beseda nedvomno bil, torej brez trohice hude misli v srcu, morda pa vendarle s spominom nanjo, kajti takrat je res planil v naše življenje kot slon v trgovino s porcelanom..

Takoj po srečanju z nami (mislim, da sta bili celo dve, ne spominjam se,

vendar pa, tudi če sta bili dve, je bilo drugo povsem enako prvemu) je Ziherl zaskrbljeno telefoniral mojemu glavnemu uredniku pri Ljudski pravici, kjer sem bil redno zaposlen kot novinar v kulturni rubriki, in ga ironično vprašal, ali ve, da jaz sedim na dveh stolih, pri Besedi in partijskem listu, kar da nikakor ne gre skupaj. Ivan Šinkovec se ni dal zmešiti, povedal mu je, da ga kot glavnega urednika zanimam samo kot novinar, na to pa da nima pripomb.

Ziherl je vztrajal: če me že hočejo obdržati, naj me premestijo v kako manj izpostavljeno redakcijo. Svetoval mu je šport (za kar nisem imel najmanjšega smisla, še manj pa veselja).

Končalo se je tako, da sem v kulturni rubriki sicer ostal, vendar se nekaj časa pod svoje članke nisem smel podpisovati s svojim imenom. Ni me posebno prizadelo.

Moj glavni urednik pri Ljudski pravici mi je še zmerom skušal pomagati, pokazati je hotel, javno, da mi zaupa: tokrat me je poslal na politični seminar za novinarje. Glavni predavatelj na njem je bil Boris Ziherl.

Spet ostri očitki o antisocialistični in protidržavni politiki Besede. In jezik mi tudi tokrat ni hotel obmirovati za zobmi, čeprav sem vedel, da si s tem sam pišem svoj bremenilni dosje.

Poskus obračunavanja z nama s Kosom (in morda še kom) pred celotnim uredniškim odborom, pomnoženim še z nekaterimi sodelavci, se je sprevrgel v svoje nasprotje: še bolj nas je utrdil in povezal med sabo, hkrati pa se spremenil, čeprav za zaprtimi vrati, v odmevno tribuno naših 'nesprejemljivih idej in zablod'. In tako so se – kje, kdo? – odločili za individualno pranje možganov.

Bil sem prvi na vrsti in po spletu okoliščin ostal tudi edini. Znižali so tudi raven soočanja.

»Na Mestni komite te kličejo,« mi je sporočil glavni urednik Šinkovec, »še ti bodo prali glavo.«

Če sem že moral spet h komu na pranje možganov, sem bil kar zadovoljen, da bo moj tokratni spovednik Janez Vipotnik: tudi sam je pisal in bil je Cenetov brat. Cene pa je veljal za občutljivega pesnika. Zato se mi je zdelo naravno, da tudi Janez ne more biti čisto z nasprotnega brega kot drugi politiki. Vsaj ne tako neprehodno na drugi strani kot Boris Ziherl.

Vseeno v njegovo pisarno nisem stopal lahkega srca.

Komaj sem bil zaprl vrata za sabo, me je izza svoje mize veselo pozdravil z glasnim *O, pa si prišel* in razširil roke v pričakujoč objem, kot bi me hotel potegniti k sebi, me zares objeti, kot starega prijatelja ali vsaj dragega človeka. V glasu in kretnji je bil sproščeno domač. Tudi v roko, ko sem se mu približal, mi je segel tako, da sem v njenem stisku začutil zdravje in moč športnika.

»Jebenti, ga serješ,« je rekel, kot da to sodi še k pozdravu, in mi namignil, naj sedem.

Vse je kazalo, da mi ponuja prijaznost za zaupljivost, torej pogovor na štiri oči. Zato me je toliko bolj motila navzočnost Bogdana Cepudra, enega od funkcionarjev Mestnega komiteja, ki je zdaj, ko sem se tudi jaz usedel k Vipotnikovi mizi, sedel bolj za mojim hrbtom kot v vidni liniji z mano, globoko pogreznjen vase in v svojo mrkost v nizkem fotelju za klubsko mizico, kamor bi najbrž morala sesti midva z Vipotnikom, če moj obisk ne bi bil to, kar je v resnici bil. Cepuder mi ni niti kimnil

v pozdrav, ko sem vstopil, in tudi potem ni kazal nobenega zanimanja ne zame ne za najin pogovor.

»Ne razumem te, zakaj trmariš in se nekaj greš,« je nadaljeval Vipotnik.

»Nič se ne grem.«

Nadaljeval je svojo misel: »Ne vidiš, da je zaradi Besede vse pokonci, CK, armada, še Beograd nas sprašuje, kaj se gremo v Ljubljani.«

Ponovil sem mu, kar sem že bil na široko razlagal Ziherlu, le da tokrat z nekaj več upanja, saj mi je bilo takoj jasno, da Vipotnik poskuša ohraniti pogovor na ravni pogovora in da mu ni do zasliševanja. Navsezadnje 'afeta Beseda' ni bila nikomur več neznanka. Tudi njemu ne: bil je politik in jaz sem prišel k njemu v upanju, da je tudi pesnikov brat.

»Pa zakaj jemlješ vse nase? Saj je tudi Kos urednik.«

»Za leposlovje sem jaz odgovoren.«

»Kaj pa Kos? Ali ne odgovarjata oba za vse?«

»Kos je odgovoren za kritiko,« sem vztrajal.

»Toda inkriminirani članek...«

»Ravno to je narobe pri vseh napadih na Besedo: Zlati poročnik Lojzeta Kovačiča je proza, ne članek, umetniška proza.«

»Torej je odgovoren zanjo on, Kovačič.«

»Odgovoren je zmerom samo urednik. Če bi jaz te proze ne objavil, ne bi nihče vedel zanjo.«

»Dobro, dobro...recimo, da je res tako, toda zdaj je nastala taka godlja, da je treba najti kako rešitev, kakršnokoli, drugače boš moral še pred sodišče.«

Še dolgo sva se pogovarjala, toda nisva prišla skupaj. Vipotnik mi je kar naprej ponujal nekakšne rešilne bilke, ki pa se jih nisem hotel oprijeti, čeprav sem čutil, da se potapljam.

Potem, ko je zagata na obeh straneh postala popolna, je on, kot da se je nenadoma nečesa spomnil, na kar ne bi smel pozabiti, sunkovito in trdo položil roko na telefonsko slušalko: »Čakajo, da jih pokličem.«

Nisem vedel, kdo, vedel pa sem, kje.

»Če zdajle ne potuhtava kaj pametnega, se bodo že jutri oglasile organizacije Zveze borcev po vsej Sloveniji.«

»Ja, ne da bi revijo kdo sploh videl, kaj šele bral.«

»Hudiča, si trmast! Pa ja ne pričakuješ, da bodo zdaj samo zaradi tebe vrgli vso zadevo čez ramo tovariši v CK, armada, Beograd in ne vem še kdo, zdaj so kar vsi po vrsti alergični na vas. Reci vsaj to, da ti je žal, da prispevka sploh nisi prebral, preden si ga odnesel v tiskarno. Kaj jaz vem, izmisli si kaj pametnega. Ampak zdaj takoj, tu pri meni.«

Njegova roka na telefonu se je nervozno zganila, še bolj krčevito stisnila slušalko, kot bi koga, ki hoče povedati nekaj usodnega, stiskala za vrat. Razumel sem ga: Čakajo, da jih pokliče.

Spomnil sem se pisma dr. Laborja, ravnatelja koprskega malega semenišča, ki mi je pisal v Aquilo, da bosta s škofom Santinom vse uredila glede moje vrnitve iz konfinacije, le priznam naj, da nisem imel prav... da nisem vedel, kaj delam... da mi je žal... da se kesam.

Za trenutek me je spreletel samozavesten srh žrtve po usodi. Patetično sem odrecital: »Kovačičevo prozo sem prebral in ni mi žal, da sem jo objavil. Naj se mi zgodi karkoli.«

Zavedal sem se, da nazaj ne morem. Kdor drugemu jamo zasiplje, sem skušal

parafrazirati svoj položaj, jo sam sebi koplje. Razbremenjujem Kosa? Rešujem Kovačiča? Pogubljam sebe?

»Veš, da se lahko vsa zadeva konča na sodišču?« je skoraj s sočutjem še poskušal Vipotnik.

»Pa naj mi sodijo. Če bi zdaj storil, kar pričakujete od mene, bi se do smrti preziral. To pa je veliko hujša kazen kot zapor.«

Tedaj je Vipotnik odtrgal svojo roko, težko kot sodniški pečatnik, s telefona in me z obema rokama trdo zgrabil za zapestje, da me je zbolelo: »Jebenti, si pa dedec!« je olajšano, skoraj srečen toplo puhnil vame.

Očitno je obema padel kamen od srca: meni, ker sem vzdržal, njemu, ker me ni zlomil.

Navsezadnje je pa le Cenetov brat, sem si rekel, ko sem ga nehote primerjal z Zihlerovo brezsrčno togostjo prejšnjih dni.

Vsa zadeva je res prešla na sodišče.

Lojze Kovačič je moral stopiti pred sodnika kot avtor inkriminirane proze, jaz zaradi svoje trme, ker sem kot urednik sprejemal vso odgovornost nase. V resnici pa se je na zatožni klopi znašla vsa generacija, ki se je zbirala okrog Besede.

Za branilca so mi poznavalci razmer v tem poklicu svetovali Vladimirja Mačka: na našo zadevo ni gledal preveč optimistično.

Bil sem presenečen, ko me je neuradno poklical k sebi sodnik Janko Vodopija: »Zoprna stvar. Zdaj sploh ne gre več zato, za kar je bil postopek sprožen, ampak za politični prestiž tistih, ki stojijo za njim.«

Obljubil mi je, da bo storil vse, kar je v njegovi moči.

Verjel sem mu.

V sodni dvorani se je zbralo kar precej ljudi, večinoma iz kroga Besede.

Tožilec Roman Vobič je nastopil ostro in odločno, kot je v naravi njegovega poklica. Napaberkoval je nekaj najbolj udarnih citatov iz Kovačičeve proze. Pravi obtoženec je torej bil Lojze, jaz samo posredno, ker sem ves čas vztrajal na uredniški odgovornosti. Tožilec je vsak citat iz Kovačičeve proze, iz katerih je bila sestavljena obtožnica, sproti opremil z ustrezno navedbo zakonov, paragrafov in predvidenimi kaznimi. Operiral je z leti, od treh navzgor, visoko in zmerom više, da se mi je že vrtelo v glavi.

Besedo obrambe je prevzel dr. Maček. Obtožnice pravzaprav sploh ni spodbijal, le o naju je govoril zelo ljubezljivo, skoraj očetovsko, kot o dveh dobrih fantih, ki sta pač zašla na kriva pota, kar se mladim pogosto dogaja.

Njegov zagovor mi ni bil všeč. Zdelo se mi je, da tudi sodnik ni z njim zadovoljen.

Izgubil sem živce. Po kratkem posvetu s Kovačičem sem ga prekinil, se mu javno odpovedal kot zagovorniku in prosil sodnika, naj nama dovoli, da se sama braniva. Pravzaprav, da jaz branim Kovačiča, sebe in revijo.

Ta nenavadni predlog ni presenetil samo tožilca in zagovornika, ampak tudi sodnika, ki pa je na moje še večje presenečenje soglašal z njim.

Na novo vlogo nisem bil nepripravljen: v dneh pred sojenjem sem doma, ponoči in podnevi, preigral v svojih mislih vse možne, tudi najbolj fantazijske variante obtožbe in obrambe.

Bistvo obtožnice: kar je Kovačič napisal in jaz objavil, je nedopustno sramotenje Jugoslovanske ljudske armade, posredno pa tudi partijskega in državnega vodstva.

Tako kot obtožba je bila tudi moja obramba preprosta: tožilec govori o žalitvi, ne pove pa, ali je to, o čemer Kovačič piše, resnično ali ne.

Tožilec je vztrajal pri svojem. Jaz tudi: če je res, kar pisatelj piše, in Kovačičevega pisanja ni še nihče postavil na laž, sem prehajal v protinapad, bi se morali vprašati, zakaj tega, kar nas v življenju vojske žali, ne spremenimo.

Tožilec se je vrnil k že znanim citatom iz inkriminirane proze, jaz pa sem mu upadel v besedo s svojim citatom, ki sem ga bil komaj kak dan prej prebral v Poročevalcu: Povejte mi eno samo besedo in spravil vas bom na vislice.

Med občinstvom je bilo slišati privoščljiv hehet na tožilčev račun. Nekdo, menda Veno Taufer, je celo nekaj na glas rekel.

Tožilec je zahteval kratek odmor.

Sodnik Vodopija mu je ustregel.

Tožilec me je potegnil v kot in me kot vaškega norčka, ki ne ve, kaj dela, naglo začel poučevati: »Zlobec, vi ste znoreli... Ali se sploh zavedate, kaj se greste?... Za temi obtožbami stojijo partija, armada, Beograd...«

Vame je treščilo kot navdih: zgrabil sem tožilca za srajco in ga začel vleči proti sodniški mizi: »Tovariš sodnik,« sem histerično skoraj bolj hropel kot govoril, »tožilec mi politično grozi...hoče me ustrahovati...protestiram...« in ne vem, kaj vse sem priklical iz sebe v tistem blodnem občutku, da postaja morda prav ta nepričakovani incident s tožilcem najino najboljše razbremenilno dejstvo.

In nisem se zmotil. Tožilcu ni bilo več do govoranc, samo ponovil je še nekaj navedb iz obtožnice, sodnik Vodopija se je kar v dvorani posvetoval z obema porotnikoma in razglasil razsodbo.

Čez nekaj dni sem pisal Menartu, ki je služil vojaški rok v Bjelovaru: »...Javno tožilstvo (menda na pobudo vojske) nas je tožilo, pravzaprav Lojzeta in mene: včeraj je bila prva javna obravnava pred okrožnim sodiščem v Ljubljani. Bila je odrejena zaplemba prve številke (številka je bila seveda v celoti razprodana), proti Lojzetu pa je bil uveden kazenski postopek, nastopila je Zveza borcev itd. Jaz sem se moral zagovarjati tudi po drugi liniji, prišel sem v stik tudi z generali. Upam, da se bo stvar nekako uredila. Držali smo se junaško...« In v odgovor na njegove pomisleke o usmerjenosti revije: »...prepričan sem namreč, da naša doba ni doba te ali one literarne struje, da je doba posameznih osebnosti, ki prav lahko eksistirajo, pa naj bodo realisti ali eksistencialisti. Kar se nas tiče, je stvar še veliko preprostejša, ker ni nihče niti na eni niti na drugi skrajnosti... Sedanja Beseda je izraz resničnega stanja v literarni dejavnosti mlade generacije; če bo ta dejavnost krenila v drugo smer, bo nujno tudi revija drugačna. Niti jaz niti ti ji ne moreva določati struge, morda njeno pot lahko samo ovirava ali pospešiva...«

Čas je pokazal, da je imela Menartova skepsa realnejšo osnovo kot moje zaupanje v sožitje razlik.

Razsodba sodišča, čeprav po zaslugi sodnika Vodopije nepričakovano blaga (čez tri mesece so ustavili postopek tudi proti Lojzetu Kovačiču), je v kulturni javnosti vendarle zapustila mučen vtis represije, zato je bilo treba sodni ukrep oplemenititi z dovolj prepričljivo moralno obsodbo.

Ta neprijetna naloga je bila zaupana sekretarju osnovne organizacije ZK pri Društvu slovenskih književnikov. Tokrat sem na (ideološki) zatožni klopi sedel sam.

Dan pred napovedanim sestankom sem obiskal Bena Zupančiča, ki je bil v prvem letniku tudi sodelavec Besede in član njenega uredniškega odbora. Ko sem odhajal od njega, sem bil prepričan, da nanj, če bo prehudo, lahko računam.

Že prvi vtis je bil vse prej kot spodbuden: stisnilo me je za srce. Naravna temperatura moje krvi je silovito narasla. Gledal sem jih in zazdelo se mi je, kot da si je vsak na poti na ta sestanek odrezal kje na temnem stopnišču ali hodniku svoj kos temne sence, ki jo je zdaj, kot Muslimanke svojo feredžo, potegnil prek obraza. Nobenega od mlajših ni bilo med njimi, nekateri so bili prav takrat na služenju vojaškega roka, nekateri so se mi prijazno opravičili, češ: moja pomoč ti tako in tako ne bi koristila, saj je vse že sklenjeno.

Da bo šlo zares, sem sklepal tudi po tem, da je med pisatelji – kot gost (tako nam ga je predstavil sekretar Potrč) – sedel tudi Franc Hočevar z Mestnega komiteja, Vipotnikov pomočnik.

Bilo mi ni nič laže kot na sodišču. Obtožba prijateljev in kolegov sega globlje in traja dlje kot brezosebna brezsrdnost sodnika ali tožilca.

Ivan Potrč, sekretar, je uvodoma povedal, zakaj smo se sestali na izrednem sestanku. Potem je iz svoje debele aktovke izlekel sveženj papirjev in začel brati. Bilo je kakih pet, šest na roko popisanih listov.

Poslušal sem: divji ogenj v moji krvi je buhnil v ledeno grozo, ki se je zgrnila nadme, da je zacvrčalo. Zaman sem se skušal prepoznati v podobi, ki jo je Potrč tako prizadevno slikal svojim in mojim kolegom pisateljem: vse sem bil, samo človek ne.

Ko je Ivan Potrč končal svoje branje, je med nami obležala neprijetna tišina, prek katere, sem čutil, bo treba čimprej stopiti kot čez trhel hlod na gozdni stezi.

Kdo bo naredil prvi korak? Za prvim, ko je stiska, gredo tudi drugi.

»In?« je v neprijetno tišino ostro zarezal Vidmar.

»Prosim, prosim,« je pohitel sicer po naravi nekoliko počasni Potrč, »razprava je odprta.«

Vsi, tudi Vidmar, so molčali. Videl sem, da čakajo name.

Vse, kar sem bil slišal o sebi, mi je brbotalo v glavi kot krop na štedilniku. Vsaka Potrčeva huda misel na moj račun mi je rinila v ospredje in se mi ponujala kot najprimernejša iztočnica v moji samoobrambi.

»Preveč je vsega, da bi si vse lahko tudi zapomnil,« sem z razstreljenim glasom priznal zmedo v svoji glavi, »dajte mi tiste svoje papirje,« sem se obrnil na Potrča, »da bom lahko odgovarjal po vrsti, od obtožbe do obtožbe.«

In Potrč mi jih je res dal. Glasno sem prebral prvi stavek, ga hotel pokomentirati, pa nisem zmogel. Ozrl sem se po svojih kolegi, molče in brezizrazno so zrl predse. Zamišljal sem si jih vse na Potrčevi strani. Vse kot tožilce. In Potrčeva obtožnica me je bolj razdražila kot Vobičeva na sodišču. Bom, tako kot na sodišču v sodniku Vodopiji, našel, ko bo najhuje, podporo v Benu Zupančiču?

Nisem več vzdržal. Vajeti so mi zdrsnile iz rok, živci so mi podivjali, pogledal sem Potrča, ki je nedolžno kot božje jagnje buljil vame in v mojo stisko. Kočno sem storil, kar sem edino še zmogel: jezno sem zmečkal njegove papirje in mu jih, kot razžaljeni otrok sneženo kepo, zalučal v glavo: »Ne bom se branil!«

Potrč je samo zbegano gledal okrog, oglasil se je Beno Zupančič in mi poočital, da je moja reakcija povsem neprimerna in da sama marsikaj pove o meni.

»Oslarije. Same oslarije.« je vzvišeno zamahnil z roko Vidmar in povedal, da je vsa gonja proti Besedi in meni osebno neokusno in primitivno poseganje politike v kulturo. Oglasila sta se tudi brata Juš in Ferdo Kozak, tudi Miško Kranjec in Filip Kumbatovič, Ignac Koprivec in drugi.

Bor, kajpak, ni utegnil priti na sejo.

Domala vsi, ki so tokrat govorili v prid Besede in v mojo obrambo, so bili v reviji pod mojim in Kosovim uredništvom kdaj napadeni, vsaj v epigramih celo dokaj pogosto.

Čez dva, tri dni sva se na otroškem igrišču v Tivoliju srečala s Francem Hočevarjem, jaz sem tja pripeljal svojega šestletnega sina, on najbrž kakšnega svojih vnukov.

»Kako se počutite, Zlobec, po vsem tem, kar se je dogajalo z vami?«

»Dobro.«

Čutil sem, kako se vame spet vrača življenje in da je tisto, ki ga nosimo v sebi, čeprav edino vsakogar od nas, samo njegov neznaten del, čeprav dovolj velik, da nas lahko pokoplje pod sabo. Skoraj z občutkom sreče sem odkrival, z razposajenim sinkom ob sebi, kako lepa pomlad je tudi že v slovenski deželi.

»Imate pravzaprav srečo.«

»Srečo?«

»Ta vaša ogorčenost... ja, prav moralna ogorčenost, to vas je rešilo. Bili ste prepričljivi. Ste jih videli? Na koncu so bili vsi na vaši strani.«

Ko sem srečal Bena Zupančiča, sem ga, bolj radoveden kot jezen, vprašal: »Kako si mogel? Prejšnji dan tako, na sestanku pa čisto drugače?«

Veselo in prijateljsko se je zasmejal: »Ti ne boš nikoli razumel, kaj je politika.«

In imel je prav, pripisujem zdaj k spominu na tisti davni čas pred štiridesetimi leti in dodajam: zdaj brez kakršnekoli zamere do Bena, brez kakršnekoli hude misli na Potrča, na Bora in še koga.

V meni živi samo še spomin kot zgodba.

*

S tem je bil krog, imenovan 'Afera Beseda', vsaj za javnost dokončno sklenjen. Treba je bilo samo še napisati sklepno besedo za arhiv, to ne zmerom zanesljivo hrambo vsakršnih zgodovinskih resnic in dokazov zanje.

V zapisniku s seje Izvršnega komiteja CK ZK Slovenije z dne 14. maja 1957 lahko preberemo tudi naslednje ugotovitve Borisa Zihlerla: »...prva letošnja številka je bila zaradi uvodnega leposlovnega prispevka zaplenjena. Osnovna organizacija ZK književnikov je o tem razpravljala, člani pa so na splošno zavzeli stališče, da se sicer s takim pisanjem Kovačiča ne strinjajo, da pa odklanjajo sleherno solidarnost s kakršnimi koli administrativnimi ukrepi, ki bi bili v zvezi s takimi pojavi podvzeti... Značilno za ta sestanek osnovne organizacije ZK književnikov je bilo, da se je skušalo razpravo o vlogi in nalogah komunistov- književnikov zreducirati v razgovor o književniku in družbi. Naši kulturni delavci namreč precej nasedajo

teorijam, ki so se pojavile v zvezi z »Besedo«, da je kultura čisto nepolitičen sektor družbenega življenja in da je bolje, če se ZK ne vtika v te stvari...«

In že nekaj vrstic naprej: »...Z zaplembo prve letošnje številke je bila reviji odvzeta subvencija in dana na razpolago Prešernovi družbi za podoben namen. Besedovci so se zdaj začeli pogajati s Prešernovo družbo (predsednik Boris Ziherl, op. C. Z.) za to subvencijo, ta pa je zahtevala – ker se noče vtikati kot cenzor – tak uredniški odbor, ki bo jamčil, da se podobne stvari ne bodo več ponavljale; zato dosedanja urednika ne moreta biti člana nove redakcije. Komunisti okrog »Besede« pa so se postavili na stališče, češ, če Kos in Zlobec ne bosta več v redakciji, nihče ne bo. Nek sodelavec je celo zahteval vrnitev rokopisa, češ da v taki spokorjeni »Besedi« ne bo več sodeloval. V zadnjem času pa je Vrhunc (sekretar univerzitetnega komiteja ZK) in del bivših sodelavcev »Besede« (Smole, Rozman, Primož Kozak, Taufer itd.) – brez Kosa in Kermaunerja in nekaterih drugih – izjavil, da je pripravljen sodelovati pri reviji pod novim imenom, in predložil spisek nove redakcije...«

In res: dva dni zatem je bil sprejet sklep o ustanovitvi nove revije. In čez deset dni, 27. maja 1957, se je ves odbor z urednikoma Venom Tauferjem in Vitalom Klabusom predstavil Borisu Ziherlu, ki je namero o ustanovitvi nove revije potrdil.

Vse se je dogajalo kot v kaki stari basni. Bil sem prepričan, da sem iz nje izvlekel najboljši nauk zase: *nikoli več urednik in nikoli za nobeno ceno v politiko.*

In pri tem niti za trenutek nisem pomislil na pregovor: *Človek pojé še največ zarečenega kruha.*